

Josina Carolina van Lynden (1715-1791)

Eerste Nederlandse vrouw die een werk over de logica publiceerde (*Logica of redenkunde*, 1770); schrijfster van theologische werken waarin de logica als dienstmaagd voor de door God gegeven waarheid fungeert.

232

Josina Carolina van Lynden publiceerde in 1770 een opmerkelijk werk: *Logica of redenkunde*. Daarmee was ze de eerste Nederlandse vrouw van wie een eigen logisch werk werd gedrukt, en nam ze ook op internationaal niveau een uitzonderingspositie in. Over de levensloop van deze vrouw zijn slechts enkele feiten bekend. Van Lynden werd geboren in 1715 te Elst als dochter van Heilwig van Lynden en Dirk van Lynden van de Parck. Haar vader was kannunik van de Dom te Utrecht en proost van Elst. Daarnaast bekleedde hij diverse militaire functies, zoals ritmeester, brigadier en kolonel. Later was hij gouverneur en opperhofmeester van Willem IV. In 1742 trouwde Josina Carolina van Lynden met de predikant Adriaan Buurt, die zij zes jaar later naar Amsterdam volgde. Daar zou het echtpaar, dat kinderloos bleef, de rest van hun leven blijven wonen. Van Lynden stierf in 1791, tien jaar na het overlijden van haar echtgenoot.

Het huwelijk van Van Lynden en Buurt kenmerkte zich door een vruchtbare samenwerking. Buurt stimuleerde zijn vrouw om haar intellectuele aanleg te ontplooiën en stond haar met raad en daad bij tijdens de totstandkoming van de *Logica of redenkunde*. Volgens Van Lynden had ze haar denkvermogen volledig aan hem te danken. Zonder hem was het boek nooit uitgegeven, zo lezen we in het voorwoord: 'Terwyl ik bezig was om deze aantekeningen in 't net te brengen, heeft my myn waarde Man, aan wien onder de menschen, ik het genoegzaam alleen schuldig ben, indien ik enigzins onderscheiden heb leren denken, geraden dezelve in 't licht te geven'.

H E D E N D A A G S C H E V A D E R L A N D S C H E L E T T E R - O E F E N I N G E N .

Kort Begrip der beschouwende Godgeleerdheid van ADRIAAN BUURT, Predikant te Amst. In Vragen en Antwoorden opgesteld, door dezelfde Eluivrouw, JOSINA CAROLINA VAN LYNDEN. Te Amst. by P. Schouten en de Wed. Lovethuis en Allart 1775. In groot octavo 764 bladzijden.

IN dit geschrift vind men het uitgebreide Werk van den Eerwaarden Buurt, beknopter, tsaemgetrokken; en wel indierveege dat het ene regelmatige ontvouwing van 's Mans denkbeelden voordrage. Zyn Echgenoot, steeds arbeidzaam in Letter-Oefeningen, heeft de moeite wel op zich wilsen nemen, om de schakels van dat Werk wa te gaen, en den inhoud van 't zelve, by manier van Vragen en Antwoorden, binnen een korter beslek te brengen; en ze is 'er zo gelukkig in geslaagd, dat men geen rede hebbe, om te klagen, dat ze iets wezenlyks over 't hoofd gezien, of, door inkorting, duister gemaakt zou hebben. Dit Stuk beantwoordt des in die, en zo ook in andere opzichten, een de hoofdvereischen van een leerzaam Kort Begrip; 't welk voor allen, die de Godgeleerdheid, volgens de aeneenschakeling van den Eerwaarden Buurt beoefenen, of 't een of 't ander gedeelte der Godgeleerdheid, naar 's Mans leiding, by voorkomende gelegenheden, eens beknoptlyk voorgedragen wenfchen te zien, van wezenlyken dienst kan zyn. Ten einde den Lezer te beter in 't wet te feelen, om over de uitvoering te kunnen oonleelen, zullen wy hier een gedeelte uit dit Kort Begrip overnemen, van 't geen betrekking heeft, tot des Auteurs gevoelen, wegens den *Zens van het Sinaitische Verbond*; 't welk wy onlangs uit het Werk zelve medegedeeld hebben (*); waer mede men dan het hier voorgeselde kan vergelyken.

V. Hoe merkt gy het Sinaitische Verbond aan?

A. Als een *uitwendig verbond*, waar van de beschryving reets in 't voorgaande gegeven is. Wy hebben 'er niet tegen, dat men het een *uwendig Nationaal of Volksverbond* noemt.

V. Geef ene nadere beschryving van dit Verbond. A. 't Wy

(* Zie boven bl. 349—354.

IV. DEEL. H. LETT. NO. 12.

Nn

Andersom steunde Van Lynden haar man bij zijn theologische activiteiten. Zo publiceerde ze verschillende stichtelijke werken, waarin ze een nadere toelichting op of uitwerking van zijn geschriften gaf. Naar aanleiding van zijn vierdelige *Beschouwende godgeleerdheid* (1766-1770) schreef ze een *Kort begrip der beschouwende godgeleerdheid van Adriaan Buurt* (1775) en *Ontledende tafelen der beschouwende godgeleerdheid van Adriaan Buurt* (1776). Ook gaf ze enkele van zijn psalmverklaringen uit. Na zijn dood voegde ze nog twee delen toe aan Buurts *Daadelyke godgeleerdheid* (1780-1781), onder de titel *Vervolg der daadelyke godgeleerdheid van Adriaan Buurt* (1783-1786). Na haar wijsgerige debuut volgden dus zuiver theologische publicaties. Wel beleefde haar *Logica of redenkunde* in 1780 een tweede druk, wat op een zekere verspreiding van het werk wijst.

233

Logica of redenkunde

De *Logica of redenkunde* is een strak opgebouwd werk, bestaande uit 339 paragrafen en stellingen. De eerste elf stellingen fungeren als een inleiding waarin het terrein van de wijsbegeerte en dat van de logica worden afgebakend. Volgens de eerste stelling is de wijsbegeerte 'de leer van het ware en goede, afgeleid uit de Reden'. De logica wordt omschreven als 'de Wysbegeerte, voor zo verre zy ons leert over de waarheid regt te denken, en dezelve regt voor te stellen'. De overige 328 stellingen zijn verdeeld over een meer theoretisch gedeelte ('beschouwende logica') en een meer praktisch gedeelte ('beoeffenende logica'). In het eerste deel komen alle klassieke onderwerpen uit de logica aan bod: de aard van kennis en denkbeelden, het gebruik van woorden, definities, syllogismes, redeneringen et cetera. Het praktische deel is gewijd aan de wijze waarop ware kennis verkregen kan worden (door te mediteren, lezen en discussiëren) en verspreid kan worden (door te schrijven en te onderwijzen). Van Lynden schrijft:

§ 7.

Zy wordt van zommigen verdeeld in een beschouwend en beoeffenend deel. Het eerste wordt het beschouwende deel genoemd, om dat daar in de werkingen onzer ziele, die in de Redenkunde te passe komen, verklaard worden; en enige algemene regelen, naar welke zy zig rigten moeten, worden opgegeven. En het tweede deel noemt men het beoeffendende, om dat daar in meer in 't byzonder geleerd wordt, hoe wy die werkingen onzer ziele gebruiken, om over de waarheid wel te denken, en dezelve regt voor te stellen.

§ 8.

Een ieder, die by de beschryving van de Redenkunde stil staat; en begrypt hoe gewichtig de waarheid is: zal, wel verre van met veragtinge omtrent deze wetenschap te verkeerren, integendeel erkennen, dat dezelve de grootste nuttigheid is. Is onze Godsdienst redelyk, wordt 'er van 's Heren woord gesproken, als van ene redelyke melk: wy worden even daar door aangezet om ons, als redelyke schepsels, dat is die de Reden wel gebruiken, tot het onderzoek van dat woord en van den Godsdienst, die ons daar in geleerd wordt, te schikken. Ja iemand, die daar in wel onderwezen is, zal 'er de nuttigheid van ondervinden, in wat voor wetenschap hy zig ook oefenen wil.

234

Over vooroordelen schrijft zij:

§ 223.

Een vooroordeel is een oordeel, dat men velt, eer men 'er genoegzame reden voor heeft.

Uit deze beschryving blijkt, dat men dan zelf door vooroordeelen zondigen kan, wanneer de stelling, die wy goedkeuren op ene genoegzame rede steunt, maar die reden aan ons, als wy ons oordeel vellen, niet bekend is, of van ons niet wordt opgemerkt.

[...]

§ 225.

De oorspronk der vooroordelen, in 't algemeen, moet gezogt worden in de blindheid en verwarring van ons verstand; in de schielykheid en partydigheid des oordeels; in de boosheid des wils, die van nature afkeerig is van 't gene zynen pligt, en zalig voorregt uitmaakt; in de vervoeringe door de uitwendige zinnen, de verbeelding, en de driften: met een woord in onze natuurlyke verdorventheid.

§ 226.

In 't byzonder moet men op de volgende uitwerksels der verdorventheid, als oorzaaken der vooroordeelen, agt geven. 1. Op de heimelyke neiging, om iets voor waar of goed te houden, dat wy gaarn daar voor aanzien; of voor valsch of verkeerd, dat wy daar voor gaarn willen gehouden hebben. 2. Op de traagheid, die ons eer aanzet om vonnissen te stryken, dan de zaaken naauwkeurig te onderzoeken. Beide deze beginsels ontdekken zig zeer klaar, 1. in onze pogingen, om, zonder genoegzaam beraad, in vele dingen een vast plan te maken, naar 't welk wy om dat het gemakkelyk is, een groot getal zaken willen verklaren; en 2. in ons gunstig of nadelig oordeel, naar mate dat de zaken ons, in den eersten opslag, of zeer bekoren, of in tegendeel niet behaaglyk voorkomen.

(Uit: *Logica of redenkunde*)

Typierend voor Van Lyndens logica is de prominente aanwezigheid van Bijbelse voorbeelden en het integreren van religieuze oordelen. Zo kiest ze als voorbeeld van een enkelvoudig syllogisme de volgende redenering: 'De Goddelyke wet gebiedt ons onze naasten lief te hebben. De vremdelingen zyn onze naasten. Ergo, de Goddelyke wet gebiedt ons de vremdelingen lief te hebben'. In overeenstemming met haar godsdienstige inslag verwerpt ze ook de leer van het materialisme. De denkbeelden van J.O. de la Mettrie, auteur van het spraakmakende *L'Homme Machine* (1747), moeten het ontgelden in haar voorbeeld van een complexe of samengestelde stelling: 't Gevoelen, dat de mensch niet anders dan ene stoffelyke machine (dat is een konst werktuig) is, het welke De la Mettrie verdedigd heeft, past aan geen Filosoof.' Op religieuze gronden keert ze zich ook tegen Lockes idee van een *tabula rasa*. Volgens haar kan de mens onmogelijk alle ideeën uit de zintuiglijke ervaring afleiden. Het idee van 'oneindigheid', een kenmerkende eigenschap van God, kan immers niet op de empirische ervaring worden gebaseerd en dus moet de mens wel aangeboren ideeën hebben.

235

Er is maar één waarheid

Van Lynden schaaft zich met haar werk in een lange traditie van filosofen die in de logica het instrument zagen om tot ware inzichten te komen. Haar logica is sterk geïnspireerd op het werk van de Britse theoloog en logicus Isaac Watts, met name diens *Logick or the Right Use of Reason in Enquiry after Truth* (1725) en *The Strength and Weakness of Human Reason* (1731). Beide boeken kenden een grote verspreiding in Europa; er verschenen ook Nederlandse vertalingen van. Van Lynden volgt nauwgezet de opbouw van deze werken en een enkele keer neemt ze een passage letterlijk over. Eigen inbreng is er echter ook. Van Lynden is selectief in de keuze van haar onderwerpen en gebruikt andere, meestal Bijbelse voorbeelden om haar betoog te verhelderen. Dat hangt samen met het doel van haar werk; de logica beschouwt zij als een instrument om tot juiste interpretaties van de Bijbel te komen en ware kennis omtrent God te verwerven. De logica fungeert dus – in de lijn van de oude scholastieke traditie – als de dienstmaagd van de theologie. Dat blijkt ook uit de laatste paragraaf, waarin ze een beroep doet op Gods genade: 'Zie daar, waarde Lezer! ene korte verhandeling van 't gene onder den Zegen des Allerhoogsten, mede dienen kan, om onze redelyke vermogens, waar door wy boven de redenloze dieren uitmunten, wel te leren gebruiken [...] De Heer verwaardige ons met genade, om de waarheid te betragten in de liefde!'

Dat een vrouw de auteur van een logische verhandeling was, trok de aandacht. In biografische naslagwerken uit die tijd wordt ze geprezen vanwege

haar uitzonderlijke geleerdheid. Een recensent van het toonaangevende tijdschrift *De Vaderlandsche letteroefeningen* zag in haar het bewijs dat ook vrouwen in staat waren tot abstracte bespiegelingen: 'Mevrouw van Lynden, alleszins in redenkundige oefeningen onder hare Sexe uitmuntende, verleent ons, met de uitgave van dit Stuk, een openbare nieuwe proeve, ten bewyze dat het der Schoone Kunne niet aen natuurlyke vermogens mangelt.' Veel navolgers wenste hij haar echter niet toe: jonge heren zouden tijdens de conversatie met dergelijke vernuftige dames wel eens een vreemd figuur kunnen slaan. Zijn angst dat Van Lynden een voorbeeldfunctie zou vervullen voor andere vrouwen, zou wel eens gegrond kunnen zijn geweest. Volgens de 18e-eeuwse boekhandelaar en biograaf De Chalmot onderwees zij namelijk jonge juffrouwen in de logica.

236

Dankzij een reisverslag weten we hoe Van Lynden zelf tegen haar opmerkelijke prestatie aankeek. De Zweedse geleerde J.J. Björnsthäl maakte in de jaren 1773-1775 een rondreis door Europa en tekende zijn belevenissen op in zijn *Reize door Europa en het Oosten* (1783). Onderweg bezocht hij het echtpaar Buurt-Van Lynden en bij deze gelegenheid schonk zij hem een exemplaar van haar *Logica of redenkunde*. Björnsthäl was vereerd, want 'eene logica, welke een vrouw tot schrijfster heeft te bezitten, is zéker als iets zeldzaams aantemerkten.' Van Lynden merkte echter op: 'la verité n'est q'une, soit dite par femme ou par homme'. Ofwel: er is maar één waarheid, of zij nu door een vrouw of een man wordt uitgesproken. Getuige de vele bescheidenheidsfrases in het voorwoord van haar werk, zal ze zich er zeker van bewust zijn geweest dat het uitzonderlijk was dat een vrouw de wijsbegeerte beoefende. Maar dat zij als vrouw een andere waarheid zou verkondigen, dat was volgens de wetten van de logica onmogelijk.

BIBLIOGRAFIE

Primair

- Logica of redenkunde*. Amsterdam, Petrus Schouten, 1770 (2e druk, Amsterdam, Petrus Schouten, 1780)
- Kort begrip der beschouwende godgeleerdheid van Adriaan Buurt* [...] in vragen en antwoorden opgesteld, door deszelfs huisvrouw Josina Carolina van Lynden. Amsterdam, Petrus Schouten, en Johannes Wessing, Willemsz, 1775
- Ontledende tafelen der beschouwende godgeleerdheid van Adriaan Buurt* [...] door deszelfs huisvrouw Josina Carolina van Lynden. Amsterdam, Petrus Schouten en de wed. Loveringh en Allart, 1776
- Korte verklaring van den vyf en twintigsten en van den negen en veertigsten psalm*. Door Adriaan Buurt [...] Uitgegeven door deszelfs huisvrouw, Josina Caro-

lina van Lynden. Amsterdam, Jan ten Houten en Johannes Wessing, Willemsz, 1778

Vervolg der daadelyke godgeleerdheid van Adriaan Buurt, door deszelfs weduw Josina Carolina van Lynden. Amsterdam, Jan ten Houten, Petrus Schouten en Johannis Wessing, 1783-1786

Secundair

Jensen, L., 'Josina Carolina van Lynden', in: *Dictionary of Seventeenth and Eighteenth-century Dutch Philosophers*. W. van Bunge, H. Krop, H. van Ruler and P. Schurman (red.), Londen, Thoemmes Press, 2003, 658-660

Jensen, L., 'De waarheid door een vrouw. De logica van Josina Carolina van Lynden', in: *Historica* 26 (2004) 1, 9-11

Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek. Onder redactie van P.C. Molhuysen et al., deel 7, 800 en 813-814

237

auteur: Lotte Jensen